

Obsah

Zuzance s láskou

Předmluva	7
Slovník	11
Poznámka k přepisu arabských termínů	228
Nejvýznamnější historické mezníky islámských zemí	229
Slovníček vybraných cizích pojmů	232
Výběrová bibliografie	245
České a slovenské překlady z klasické arabské a perské literatury	246
Doporučené české a slovenské tituly k dalšímu studiu	249
Medailon autora	255

© Bronislav Ostránský, 2009
© Libri, 2009

ISBN 978-80-7277-404-3

Předmluva

Mínil jsem tehdy, že Evropan, který by chtěl podat přesný obraz východních mravů, který by líčil pestré proměny orientálcova života, jeho smýšlení o vládě, jeho chování v domácnosti, jeho naděje a plány pro životní úspěchy, jeho závistivost a ramenářství, krátce všechno, co souvisí s činností těla a duše –, že by takový Evropan pochodil nejlépe, kdyby nasbíral co nejvíce faktů a anekdot ze skutečného života, jež vrhají světlo na stavy a třídy, z nichž se skládá muslimská pospolitost, a kdyby je pak zpracoval v souvislé vypravování podle vzoru LeSageova „Gil Blase“, které podává výborný obraz evropského života...

Hadži Baba z Isfahánu v úvodním dopise ctihodnému doktoru Fundgrubenovi, kaplanu švédského vyslanectví při Otomanské Portě. James Morier: *Hadži Baba* (Praha 1941, s. 6–7).

Kdo hledá Boha, je jako oheň, i když ho převrhneš, šlehá vždy vzhůru; kdo se vzdálil z cesty poslušnosti Pánu, je jako voda, ať ji pozvedneš sebevýše, vždy klesá dolů...

Unsurulma‘álí Kajká‘ús: *Knih rad* (Bratislava 1999, s. 10).

Islám, jako prakticky každé náboženství, pevně vzdoruje pokusům přiblížit se k němu zvenčí. Je to snad dáno i tou skutečností, že islám neznamena jen, jak se nemuslimové běžně domnívají, řadu věroučných bodů a zákazů či příkazů. Islám nezná ono rozdělení na sakrální a profánní, které jsme si s jistou samozřejmostí zvykli v té nejobecnější rovině předpokládat, ale jeho ambicí je naplnit cele a plně život člověka. Od nejtělejšího dětství utváří muslima život v rodině, atmosféra prožitků v komunitě a hlavně nesdělitelná a nepřenosná zkušenost víry (*ímán*). I kdybychom se důkladně obeznámili s *Koránem*, Tradicí Prorokovou (*sunna*) i kompendii islámského práva (*fiqh*), stále tím ještě plně neobsáhneme svět věřícího muslima.

Islám, stejně jako další náboženství, v sobě skrývá „tvář normativní“ i „tvář žitou“. Jisté není náhodou, že si většina monografií o islámu všímá především první složky, která bývá prezentována jako jediná správná podoba náboženství. Cizinci žijící v muslimském prostředí však neustále narážejí na spoustu zvyklostí, tradic či praktik, které jsou na hony vzdálené tomu, co si navykli vnímat jako „normativní islám“, a nezřídka jsou s tímto konceptem přímo v rozporu. Duchovní svět věřícího muslima zahrnuje pestrou kolekci narativních materiálů, legend či příběhů, z nichž sestávající individualizovanou mozaiku můžeme s notnou dávkou nadhledu nazvat jako „islám epický“. Strohá doktrína žádného náboženství nikdy nedokáže plně uspokojit potřebu psychiky i obrazotvornosti těch nejširších vrstev. „Lidový islám“ obsahuje pestrou škálu religiózních projevů, jež se jen velmi obtížně analyzují, nezřídka vyžadují multidisciplinární přístup a specifickou metodologii. Proto se také většina islamologů této spletité problematice raději vyhýbá.

Cizinec pobývající delší dobu v islámském světě patrně dříve nebo později zahlédne schéma, obvykle bohatě dekorativně a kaligraficky pojaté, znázorňující košatý strom, jehož kmen i větve zdobí spousta jmen. *Šadžarát al-anbijá‘* (strom proroků), jak Arabové tento motiv obvykle označují, vyrůstá od prvního člověka (a pro muslimy též prvního proroka) Ádama (Adam), jeho kmen kráší jména četných postav známých též ze Starého zákona, aby přes Ibráhíma (Abraham), který jako pomyslný svorník spojuje i rozděluje tři velká monoteistická náboženství, jež mají svůj původ na starověkém Předním východě, nakonec jednou ze svých větví dospěl až k muži, jehož smrtí – jak muslimové pevně věří – se předlouhý „řetězec profecie“ nadobro uzavřel, k proroku Muhammadovi. Skrze něj se Arabům a jejich

prostřednictvím pak celému lidstvu dostalo vrcholného zjevení, které mají lidé studovat, komentovat, avšak nesmí z něj nic ubírat ani k němu nic přidávat. Muslimští vzdělanci to s oblibou uváděli okřídlenou větou: „Učenci dědí po prorocích.“ S příběhy proroků se pojí celá řada legend, lidových představ či praktik, na něž se mimo jiné zaměřuje předkládaná publikace. Ovšem smrtí Prorokovou se neuzavřel chod dějin, a tak muslimskou imaginaci formovaly a formují rovněž příběhy o významných postavách rané muslimské obce (*umma*) či historie bitev a válečných tažení, jež závratně rychle rozšířily moc islámu nad podstatnou částí tehdejšího světa. Na strom proroků pak volně navazuje další oblíbené schéma, jež tvoří častou výzdobu mešit či mauzoleí, nazývané *dauhat ahl al-bajt* čili genealogický přehled „Lidí Domu“, tj. příbuzných a potomků proroka Muhammada. Rodové vazby hrály v dějinách islámu zcela zásadní roli, a proto znalost Prorokova rodokmenu neodmyslitelně patřila k výbroji středověkých muslimských učenců. Mnozí z nich se ve svém encyklopedickém úsilí přidržovali zmíněných schémat tak důsledně, že svůj historický exkurz započali stvořením světa a přes Proroka jej dovedli až do vlastní „žhavé“ současnosti.

Muslimští učenci sami zdůrazňují, že islám rozhodně není pouhým souborem věroučných článků, nýbrž ve skutečnosti představuje organické prolnutí tří základních okruhů: *‘aqida* (dogmata), *šar‘a* (Boží řád, který vykládá islámské právo, *fiqh*) a *hadára* (civilizace). Psát o islámu lze jistě mnoha způsoby. Původní české i překladové tituly se většinou přidržují jistého nepsaného, leč dostatečně dobře zavedeného úzu: po přiblížení předislámské Arábie a vylíčení života Prorokova a chalífů „vedených správnou cestou“ následuje pojednání o islámské věrouce a ortopraxi (tzv. pět pilířů islámu). Dále se v nich setkáme s částmi věnovanými islámskému právu, mystice (*tasawwuf*) či směrům v islámu. Publikace, kterou držíte v rukou, má ve srovnání s tímto všezahrnujícím pojetím mnohem skromnější ambice. Soustřeďuje se totiž především na onen třetí tematický okruh, zvaný *hadára* (civilizace), což v praxi znamená, že její autor zcela vědomě vynechává mnohé základní islámské koncepty, aby se mohl věnovat především dvěma tematickým okruhům, jež dohromady vytvářejí „hájemství“ žitého náboženství, a to na jedné straně lidovým představám a vyprávěním, jež sice obvykle mají oporu v *Koránu* či *hadíthech*, ale které však často tento rámeček dalece překračují (zde můžeme zařadit jak „vyprávění o prorocích“, tak nesčetné řady bájí, legend a podobného narativního materiálu), a na straně druhé praktikám a zvyklostem, které se nezdálo pohybuji na samé hraně toho, co bývají islámské autority ještě ochotny vůbec pokládat za islám, a často tuto hranici překračují (zde můžeme kupříkladu zmínit věštcetví, magii a okultní vědy atd.). A konečně, do třetice, v knize najdeme hesla, která se věnují realitám středověké muslimské společnosti (např. →dům, →město, →mešita,

→hřbitov aj.) a která tak volně vytvářejí jistý pomyslný „background“ pro předchozí dvě oblasti.

Dlužno zdůraznit, že se rozhodně nejedná o akademickou práci, čemuž odpovídá forma textu i výběr hesel. Autor se do psaní pustil s plným vědomím (a řadou pochybností), že práce tohoto rozsahu je příliš stručná na to, aby mohla obsáhnout vymezenou problematiku v celé její šíři a poskytnout opravdu encyklopedický výběr hesel, avšak zároveň dostatečně veliká na to, aby jí mohlo být vytýkáno nesprávné tematické či metodologické ukotvení apod. Předkládaná publikace, jak již bylo výše naznačeno, tedy předpokládá jistou elementární znalost základů islámu, na něž navazuje tematickými okruhy, jež dosud v češtině nebyly souhrnně zpracovány. Smím-li zde použít poněkud patetická slova slavného švédského cestovatele Svena Hedina z úvodu jeho knihy *Zaváté stopy*, pak tento výsledek mého úsilí ...*dopadl chuději, než jsem doufal, ale bohatěji, než jsem se obával*...

Hlavní zásluha této malé encyklopedie pak spočívá v tom, že je patrně prvním pokusem přiblížit českému čtenáři islám s prvořadým zaměřením na jeho „žitou stránku“ a zároveň s tím systematicky zmapovat vybrané realie středověké muslimské společnosti. Na tuto oblast se zaměřila mj. i jedna ze zakladatelských osobností české orientalistiky, profesor Felix Tauer, který vstoupil do povědomí nejširší české veřejnosti především jako překladatel knihy *Tisíce a jedné noci*. Jeho rozsáhlé vysvětlivky, jež procházejí všemi osmi svazky tohoto monumentálního díla, jsou spolu s českým překladem komentáře slavného britského orientalisty E. W. Lanea ke stejnému dílu, jež bylo na samém počátku 20. století vydáno pod názvem *Arabská společnost ve středním věku*, dosud prakticky jedinými dostupnými českými materiály na dané téma; obě již notně letité.

Autor předkládané publikace se tedy pokusil vytvořit něco jiného, než co představují standardní úvody do islámu (jichž jen za poslední dekádu vyšla celá řada), a představit islám z poněkud „jiné strany“. Islám se zejména v posledních několika letech stal předmětem zájmu nejširší veřejnosti, což výmluvně odráží nejen česká masmédiá a čemuž odpovídá hotová záplava souvisejících titulů. Ze zaměření, jež donedávna přitahovalo jen hlubší pozornost odborníků z řad orientalistů, religionistů, historiků, politologů a badatelů dalších relevantních specializací, se stalo téma, k němuž dnes cítí potřebu se veřejně vyjádřit v podstatě každý, od politiků a „angažovaných intelektuálů“, pro něž islám nezřídka představuje jen vhodný „odrazový můstek“ k mnohem širším spekulacím, až po novináře a publicisty nejrůznějších profilací, pro které je islám živným polem pro esejistiku rozličného zaměření i kvality.

Na tomto místě nutno přiznat, že přes veškeré úsilí autora se do předkládané publikace nevešlo ani zdaleka tolik, kolik původně zamýšlel. To jen

na omluvu a vysvětlení zároveň. Knihy věnované „světu islámu“, ať již se jedná o odborné práce historické či religionistické na jedné straně, nebo cestopisy a publicistickou produkci na straně druhé, s jistou samozřejmostí operují s množinou pojmů, které dokáží navodit ten správný „orientální kolorit“, ale čtenáře mnohdy spíše matou než vedou k pochopení věci. Proto jsem na závěr knihy připojil především výkladový slovníček cizích pojmů z islámského prostředí. Kromě něj čtenář v další příloze nalezne také základní chronologický přehled islámských zemí.

Jednotlivá hesla byla většinou koncipována poněkud rozsáhleji, než bývá u encyklopedické produkce obvyklé, a často jsou prokládána citacemi z pramených materiálů, což snad napomůže čtenáři lépe přiblížit příslušnou problematiku. Záměrem autora pak bylo, aby čtenář knihou pouze nelistoval, nýbrž mohl se (alespoň u některých hesel) do textu skutečně začíst. Poskytne-li *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti* zájemcům alespoň částečně hlubší pohled na toto pozoruhodné náboženství a civilizaci z úhlu, který není (alespoň u nás) tak úplně obvyklý, obohatí je a nabídne jim pestřejší a především úplnější náhled na něj, pak bude ambice jejího autora dokonale naplněna.

Ve Vsetíně, v listopadu 2008
PhDr. Bronislav Ostřanský, Ph.D.

a

Abraham viz Ibráhím

adab – slovo, které má v arabštině několik základních významů. V nejstarším smyslu jej lze vnímat jako synonymum pojmu →*sunna* ve smyslu „zvyk“ či „norma chování“. Později se tak začal označovat nepsaný soubor pravidel dobrého chování, které tehdejší beduínská společnost pokládala za ideál. Po expanzi islámského státu, kdy se Arabové začali usazovat v dobytých či nově založených městech (→město), se tímto pojmem začal rozumět též „civilizovaný“ městský život, zejména v protikladu k beduínské neurvalosti a primitivnosti. *Adab* začal též označovat jistý souhrn vědomostí a dovedností, které byly pokládány za nezbytnou výbavu středověkého učence (→*ulamá*) a zahrnovaly např. poznání rétoriky, gramatiky, beduínských tradic apod., a pojem tak získal zřetelný intelektuální rozměr. Ovšem pojmem *adab* se dnes nejčastěji myslí osobitý literární žánr, spojující úmysl poučit a pobavit. Do této kategorie patří též tzv. zrcadla princů, příručky koncipované jako průvodce výchovou a vzděláváním budoucího vladaře. *Adabová* literatura se věnovala nejrůznějším oblastem lidského poznání a dovedností (od →dějin až třeba po kancelářskou praxi). Mezi jejími mistry vynikli především dva autoři, al-Džáhiz a Ibn al-Mukaffa', jejichž díla jsou dnes v překladech dostupná i českému čtenáři (viz bibliografie).

Ádam (Adam) – podle muslimů nejen první člověk, ale též první prorok (→prorokové a profecie). V →*Koránu* se s ním setkáváme celkem na 17 místech, což jen podtrhuje jeho význam v islámu. S Ádem jsou spojeny příběhy klanění se →andělů, prvního hříchu i vyhnání z →ráje a můžeme konstatovat, že v hlavních rysech koránské podání odpovídá tomu biblickému. Kromě rozdílů v podružnostech zde však vyvstává jedna zcela podstatná odlišnost: poté, co Ádam s Evou zhřešili, Bůh (→Alláh) je potrestal, oba byli vyhnáni z ráje, odloučení od sebe, káli se a nakonec jim Bůh odpustil a dopřál jim, aby se opět shledali. Islám tedy na rozdíl od křesťanství nezná dědičný hřích. Ádam byl podle tradice stvořen z hlíny, z povrchu země sebrané (odtud i tradiční etymologie: *Ádam* od slova *adím*, povrch), do které Bůh

vdechł životodárného ducha (*rúh*). Poté jej Bůh ustanovil svým zástupcem (→*chalífa*) na zemi a poručil andělům, aby mu klaněním se vzdali hold, což všichni učinili, s výjimkou Iblíse (→*satan*), jenž byl proklet a odsouzen k věčnému trestu. Tento slavný příběh podávají verše (2:28–32): „Hle, Pán tvůj k andělům pravil: ‚Umístím na zemi náměstka!‘ I řekli: ‚Chceš tam ustanovit někoho, kdo pohoršení na ní bude šířit a krev prolévat, zatímco my slávu Tvou pějeme a svatost Tvou prohlašujeme?‘ Pravil: ‚Já věru znám to, co vy neznáte!‘ A naučil Adama jména všechna a řekl: ‚Sdělte mi jména těchto, jste-li pravdomluvní!‘ ‚Sláva Tobě,‘ řekli, ‚my máme vědění jen o tom, čemu nás Ty naučil, neboť Tys jediný vševědoucí, moudrý!‘ Pravil: ‚Adame, sděl jim jména toho všeho!‘ A když jim sdělil ta jména, pravil Bůh: ‚Neřekl jsem vám, že znám nepoznatelné na nebesích i na zemi a že znám dobře i to, co najevo dáváte, i to, co skrýváte?‘ A když řekli jsme andělům: ‚Padněte na zem před Adamem!‘, tu padli všichni kromě Iblíse, jenž to odmítl, zpychl a stal se jedním z nevěřících.“ Adam se svou ženou Evou – není v *Koránu* přímo jmenována, avšak exegeti (→exegeze) jí přisoudili jméno Hawwá – obývali ráj, dokud jim *satan* (který má v arabštině přívlastek právě „našeptávač“, *muwašwiš*) nenašeptal, že mají porušit Boží ustanovení (→*šarí'a*), jak to výstižně podávají následující koranické verše (7:18–24): „Pravil Bůh: ‚... A ty, Adame, obývej s manželkou svou ráj! Jezte, z čeho se vám zachce, ale nepřibližujte se k tomuto stromu, abyste se nestali nespravedlivými!‘ Avšak *satan* jim oběma našeptal, aby odhalili to, co dosud před nimi bylo skryto z nahoty jejich, a řekl: ‚Pán váš zakázal vám tento strom jen proto, abyste se nestali anděly či nesmrtelnými!‘ A přísahal jim: ‚Já vašim rádcem jsem dobrým.‘ A takto je mámením svým v bloudění zavedl. A když oba ochutnali ze stromu, odhalila se jim nahota jejich a jali se šiti na sebe oděvy z listů rajského. A zavolal na ně Pán jejich: ‚Což jsem vám dvěma nezakázal tento strom a neřekl vám, že *satan* je vašim nepřítelem zjevným?‘ Odpověděli: ‚Pane náš, věru jsme sami sobě ukřivdili; jestliže se nad námi neslituješ a neodpustíš nám, budeme věru z těch, jež ztráta postihla.‘ Řekl Pán: ‚Sestupte z ráje! Jedni druhým nepřáteli budete a na zemi bude místo vašeho pobytu a užívání jen na čas určený!‘ A pravil dále: ‚Na ní žít budete a na ní i zemřete a z ní pak budete vyvedeni.‘“ Tak byli Adam s Evou vyhnáni z ráje.

Lidová religiozita zná nespočetnou řadu epizod, které základní příběh bohatě rozvíjejí. Jedna z nich rozebírá, jak *satan* obelstil strážce u brány rajské zahrady, kam mu byl přístup odepřen, aby sváděl lidi – ukryl se do tlamy hada, který měl tehdy nohy jako velbloud, ale za svou podlost byl Bohem navěky proklet a bylo mu určeno, aby se plazil v prachu země. Po vyhnání z ráje, dle tradičních lidových představ, odešel Adam na Šrí Lanku (arabsky Sarandíb), Eva do Hidžázu, kde je také údajně pohřbena na místě zvaném Džidda, což značí „pramáti, babička“ (její →hrob byl uctíván až do 20. let

20. století, kdy jej po dobytí Hidžázu Saúdovci zničili puritánští wahhábovci), ďábel prý odešel do Isfahánu (Persie) a had se odplazil do Bajsánu (jižní Sýrie). K Adamově životu patří i osudy jeho dvou synů, které sice *Korán* neuvádí jmény, ale lidová tradice je označuje jako Hábil a Qábil (Ábel a Kain). *Korán* o nich vypráví následovně (5:30–34): „A sděl jim podle pravdy příběh dvou synů Adamových, když oba přinášeli oběti; a byla od jednoho z nich oběť přijata, zatímco od druhého nikoliv. I pravil tento: ‚Věřu tě zabiji!‘ I odpověděl onen: ‚Bůh přijímá oběť jen od Bohojojných. Vztáhneš-li na mne ruku svou, abys mne zabil, já na tebe svou ruku nevztáhnu, abych tě zabil, neboť se věru bojím Boha, Pána lidstva veškerého. Chci, abys vzal na sebe hřích proti mně i hřích proti sobě; a tak staneš se jedním z obyvatel ohně pekelného, neboť to odměna je nespravedlivých.‘ A vnučka mu duše jeho zabít bratra, a zabil ho a stal se jedním z těch, kdož ztrátu utrpěli. I poslal Bůh havrana, jenž hrabal v zemi, aby mu ukázal, jak skrýt mrtvolu bratra svého. I vzkřikl: ‚Běda mi! Což nejsem schopen být jako tento havran a ukryt mrtvolu bratra svého?‘ A stal se jedním z těch, jež pronásledují výčitky svědomí.“ S Adamovým jménem se pojí i legenda o stavbě →Ka'by, prvního chrámu (→mešita) zasvěceného jedinému Bohu, který byl po potopě světa (→Núh), dle tradice, obnoven →Ibráhímem (Abraham). Šíté (→*ší'a*) i súfijové (→súfismus) věří, že „jiskřička Božství“, nazývaná v teosofickém úzu „muhammadovská podstata“ (*al-haqíqa al-muhammadíja*) se skrze Ádama a jeho potomky přenáší napříč staletími jako součást nevyzpytatelných, leč zcela dokonalých, Božích úradků.

adhán viz **azán**

ahl al-kahf viz **Sedmispáči**

ahl al-kitáb viz **jinověrci**

ahl al-bajt – spojení doslova znamenající „Lid Domu“. Označuje se tak rodina proroka →Muhammada a jeho potomci, přičemž sunnité tuto skupinu chápou velmi široce, zatímco šíité (→*ší'a*) tento termín používají výhradně pro Prorokovu dceru Fátimu, jejího muže a Prorokova bratrance 'Alího a jejich potomky, tzv. 'alíjovské →imámy. Pokud jde o rodinu proroka Muhammad, je třeba zdůraznit, že přestože uzavřel za svého života mnoho →manželství, dospělosti se dožily jen čtyři dcery pocházející ze svazku s Chadíždou, Prorokovou první ženou, s níž žil v monogamním svazku. Jmenovaly se Rukajja, Umm Kulthúm, Zajnab a Fátima. Prorok tedy po sobě nezanechal mužského potomka. Jeho nejbližšími mužskými potomky se tak stali synové Fátimy a 'Alího. Od těchto dvou postav, al-Hasana a al-Husajna, se odvíjí